

50.

İSLÂMDA HADİSİN YERİ ETRAFINDA MÜCADELELER*

İGNAZ GOLDZİHER

Çev. Dr. CİHAD TUNÇ

I

İslâmın ilk devrinde, Hz. Peygamberden gelişigüzel hadis rivâyet etmeye dâir haber ile - ki bu hususta *Ebû Hureyre* mühim bir misal teşkil etmektedir- bir sözün Hz. Peygamberin hadisi olarak rivayet edilmesi karşısında, yine o devirde gösterilen büyük endişe ve temkini aynı çerçevede mütalaa edebiliriz. Bu çeşit malzemenin ihtimam gösterilmeden yayılması korkusu, bu görüşü benimseyen zâtlar tarafından, ileri gelen sahâbenin kanâatı olarak takdim edilmiştir. *İbn Sa'd*'daki terceme-i haller bu görüş için bize çok dikkate değer misaller vermektedir. Abdullah b. Mes'ûd'dan, uzun zaman onun meclisinde bulunmuş kimselerin anlattığına göre, zar zor bir iki hadis duyulabilmiştir. Şayed Hz. Peygamberden bir şeyler rivayet ederse, alnından korku terleri dökülür; elinde tuttuğu asâ sallanır, vücûdunun titrediği, elbiseleri üzerinden bile farkedilirdi. Rivayetlerini mümkün olan her türlü tahdidlerle kısıtlardı²; meselâ: "İnşâallâh,³ yahud da bundan daha fazla veya buna yakın, ya da bundan az" (çeşitli rivâyetler: *İbn Sa'd*'da III, 110, 22 vd). Şa'bi'nin, tam bir sene Abdülâh b. Ömer'in meclisince devam ettiği halde, onun Hz. Peygamberden bir şey rivayet ettiğini duymamış olduğu rivayet edilmektedir (IV, 1, 106, 25). Bir defa-

* I. Goldziher'in bu makalesi ZDMG. LXI (1907) de "Kampfe um die Stellung des Hadis im İslâm" adıyla 860-872 sayfalar arasında neşredilmiştir. Tercemede görülecek "Hz." kelimesi tarafımızdan ilâve edilmiştir.

1 ZDMG 50, s. 487. krş. *El-Murtada, Çuraru'l-fevâ'id* (Tahran 1272), s. 324.

2 Bir defasında o, rivâyetine bir yeminle başladı: عن عبد الله بن عكيم قال سمعت

ابن مسعود بدأ باليمين قبل الحديث فقال الخ .

İbn 'Abdalbarr En-Nemerî, Câmi'u beyâni'l-ilm ve fadlihi (Kahire 1320, Ahmed El-Mahmasânî) s. 94, alttan ikinci satır (krş. aşağıda not 5).

3 Yeminlerde ve diğer iddialarda tavsiye edildiği gibi, teminatı sınırlandıran استثناء manasında.

sında Hz. Ömer'e bir mesele sorulur, O buna dair bir hadis rivâyet edebileceğ durumda olduğu halde, hadîste ziyâdelik veya noksanlık yapabileceği endişesiyle, bundan vaz geçmiştir (III, 1, 210, 4). *Suheyb b. Sinân*, Hz. Peygamberden hadis rivayetini açıkça reddeder: "Bu tarafa geliniz, mağazilerimizden bahsedelim, fakat size şunu söylemeliyim ki 'Hz. Peygamber şöyle söyledi' demeye gelince, ben bunda yokum" (a. e. 164, 1). Hz. Peygamberin en yakınlarından olan *Zubeyr İbnu'l-'Avvâm*'ın hadis rivayetinden çok korktuğu söylenir (a. e. 74 alttan bir evvelki satır). Yukarıdaki bir kaç hâdisede görülen korku ve, doğru metni tahrif edebilme endişesi⁴ Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı da korkutmuştur: "Şayed ben size bir şey rivayet edersem, sizin buna yüz katmanızdan korkarım (a. e. 102, 9). *Osmân b. 'Affân* mükemmel bir hadis ravisi olmalıydı; bununla beraber bu hususta o da endişeliydi ألا إنه كان رجلاً يهاب الحديث. Hadîse karşı gösterilen bu هيبه (korku) sonraki nesillere de sirâyet etmiştir, bu nesillerde de rivâyete karşı çekimsiz kalınmış ve hadis toplamak ve yaymak daha ziyade zühd ve takva ile ilgili sâhaya hasredilmiştir⁵.

Semerkindli *Fudayl b. 'Iyâd* (Ö. 187 Mekke'de) hadis rivayetine karşı büyük bir endişe duyardı; bu iş ona çok ağır gelirdi: شديد الهيبة للحديث وكان يثقل عليه جداً (Nevevî, *Tehzib*, 504, 2 = 11. cüz 1. kısım S. 52).

Tabiatıyla bu kabil rivayetler, pek hacimli Müsned kitaplarında sahâbîlerden nakledilen son derece bol hadis malzemesiyle çok açık bir zıddiyet içindedir.

Hadis tenkidimiz bakımından, mâlûm hadislerin umûma bildirilmesine karşı hissedilen endişede sadece onların değiştirilmesi korkusu hâkim olmayıp, bilakis bu ilk zamanların bu temayülüne ilâve edilecek nokta-i nazar bakımından aşağıdaki mâlûmât hiç te önemsiz değildir. Hz. Ömer giriştiği bir teşebbüsü engelleyici mâhiyette olan bir hadisin ظاهرًا herkesçe bilinmesini arzu etmemiştir (*Ibn Sa'd* IV, 1, 14, 7)⁶.

4 Hadislerin muahhar بالمعاني rivayetüne karşı (krş. *Muh. Stud.* II, 201); 'Amr b. Dinâr (ö. 126) *Ibn Sa'd* V, 353, 23.

5 Şu konuşma şekli de bir hususiyet arzeder لئلا يحدت لله Allah için, takvâ sebebiyle; *Nevevî, Tehzib* s. 615, aşağıdan 3. satır.

6 *Ibn Sa'd'da* Emevîlerin son zamanlarında neşredilmeyen hadislerin mevcudiyetinden bahsedilir V, 308, 10.

Hız. Peygamberin hadislerinin umûma bildirilmesinden duyulan yukarıki hâdiselerden anlaşılın korkuya onları dinleyenlerin dereceli ihtimamı da katılmaktadır. Hadîsin sıhhati için, muhakeme usulünde olduğu gibi, şahid veya yeminle tekid gibi deliller istenir. *Muğire b. Şu'be*, Hz. Peygamberin دية الجنين çocuk düşürme diyeti'ne dâir verdiği bir kararını Hz. Ömer'e delil getirdi; bunun üzerine Hz. Ömer, ondan Hz. Peygamberin bu kararını işiten bir şahid daha getirmesini istedi: *أنت من يشهد معك*. Gerçekten de *Muğire* şahid olarak *Muhammed b. Mesleme*'yi getirdi. (*Buhârî, Diyât* nr. 25=8/45-46)'. Bunun için eski hadîs rivâyetlerinin şa'saah girişleri yemin ibâreleriyle ve diğer tekidlerle takdim edilir*. *Ebû Mûsâ' l-Eş'ari* bir şüpheciye karşı bir rivâyetinin doğruluğunu elini vermekle tekid eder (*Taberî, I, 3153, 18*).*

II.

Hadîslerin yazılı tesbitinin tasvib edilmeyişine dâhil olan diğer âmillerin yanı sıra⁹, bu görüşün temsilcilerini şimdi zikredilen nokta-i nazar dahi daha temkinli bir ölçüye sevketti. Hz. Peygamberin sözlerini Şifâhî olarak bellemek onlara ne kadar mâkûl görünmüş olsa da, bu rivâyetlerin yazılı tesbitinden de o nisbette çekinmek durumunda kaldılar. Dikkat ve ihtimam sâhibi bir kimse- nin aslını az buçuk bir emniyetle Hz. Peygambere kadar götürbildiği pek az malzeme mevcuttu. Hadîs teşriinin en eski unsurları diyetle ilgili kâidelerdir. Arab cemiyetinin günlük yaşayışında sık sık rastlanan ve önemi âşikâr olan bu meseleyle ilgili kâidelerin konmasına duyulan ihtiyaç nazar-ı dikkate alınmış

7 Başka bir hâdise için krş. *Sprenger, Mohammad III, LXXXI*.

8 Bu çeşit hürmet telkin edici süslemeler için *Taberî I, 109*; İsnaddaki her râvi *Ebû 'Âsim en-Nebîl*'den (6. 287/bu tarih 212 olmalıdır C. T.) mervi bir hadisi *اشهد علي* ibaresiyle nakletmekte dir, *Kuâbu'd-diyât* (Kahire 1323) s. 18; *نعوذ بالله أن نقول على رسول الله ما لم يقل* şeklindeki istiaze için: *İbn Hişâm*; s. 340, 4; s. 344, 8=I, s. 500, 505 (2. baskı Kahire 1955). Krş. *ZDMG* 50, s. 487 zikredilen yerler ve yukarıda not: 2. Ayrıca, şüpheli bir hâdise karşı ileri sürülen endişelerin reddi sadedinde dikkate değer bir mukabele için: *İbn Sa'd, IV/1, s. 159, 16*.

* *Ebû Mûsâ'nın* zikrettiği hadîsi şübheyle karşılayan kimseye, onu takviye sadedinde kul- landığı ibâre: *هذه يدى بماقلت* dur. Bununla: "naklettiiğim hadîsin doğruluğunu istediğiniz şekilde isbât etmek üzere emrinize hazırım" demek istemiştir. Hadîsi te'yid için elinin muayyen bir hareketi bahis konusu değildir, Çeviren.

9 *Muh. Stud. II, 194*.

ve hatta Hz. Muhammed bu ihtiyacı hissetmiş ve kan davası ve diyete dair Kur'anın sınırlı hükmünü tamamlamak gâyesiyle, günlük ihtiyaca, bizzat kendi tatbikatiyle cevap vermişti; ve bu kabil hâdiselere dair olan eski hadis hükümlerinin esasları muhtevâlarına göre bu kitâbiyatın ilgili bablarında mevcuttur. Sıhhati herkesce kabul edilmiş olduğu için bu yazılı eserlere itiraz da edilmez.

Buna karşılık, muhtevâları henüz muttasıl bir tatbikata erişememiş diğer yazılı hadisler muhakkik kimseleri düşünceye sevketti. Bu his bâzı hadisimsi hikâyelerde ifâde edildi, ki bunlarda, Hz. Peygambere isnâd edilen teşrii hükümlerin yazılı tesbitine karşı vaziyet abndığı kolayca anlaşılır. *Ebû Mûsâ'l-Eş'arî*, Lirisinin kendi rivâyetlerinden derlemiş olduğu hadis mecmûasını bizzat yoketmişti. (*İbn Sa'd*, IV, 1, 83, 18); bu hususta başka misaller de vardır¹⁰. Kısa zamanda inkişaf göstermiş şeriatın hadis kaynakları olarak kullanılacak olan bu nevi yazılı hadislerin devamlı olarak artmasıyla¹¹, mütereddid kimselerin düşüncesine daha fazla malzeme verilmiş oldu.

Bu arada bir husus daha göz önünde tutulmalıdır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra, hadisi teşri kaynağı olarak gören çevrelerde, Hz. Peygamberden nakledilen sözlerin dinî kıymeti, müteâkib Fakihlerin onlara verdiği kıymetten çok daha yüksek idi. Hz. Muhammed'e nâzil olan vahiylerin Kur'anla tükenmediği kanaâti vardı. Mukaddem şart olarak öne sürülmüştür ki ilâhî kitab Allah'ın büyük bir topluluğa bildirmeye karar verdiği vahiyleri ihtiva eder, fakat Allah'ın seçkin Peygamberine ihsan ettiği bütün tebligâtının mecmûunu değil. Allah ölüm anına kadar Hz. Peygambere vahiy göndermekte devam etmiş; en fazla vahiy öldüğü gün inmişti¹². Tabiatıyla bu husus Kur'anda mevcut değildi. Hz. Peygamberin bir sözünde açık ifâdesini bulan şu görüş teşekkül ettirildi *إني أوتيت الكتاب ومثله معه* = Bana kitâb ve onunla birlikte (manaca veya hacince) bir benzeri de verildi¹³. Bununla, muahhar hadis sistematiği içerisinde mutâd *حديث نبوي* den *حديث قدسي* 'yi veya *حديث إلهي*

10 Krş. *Musned*, Ahmed III, s. 12 altta, ve *Muh. Stud.* II, 195 deki not I de zikredilen haber.

11 Krş. mühim işaret *İbn Sa'd* V, 216, 16.

12 *İbn Sa'd* XI, 2, 7 (Baskıda iken Schwally'nin rızasıyla istifademe arz edilmiştir):

ان الله تابع الوحي على رسول الله قبل وفاته حتى توفي وأكثر ما كان الوحي يوم توفي رسول الله .

13 Maalesef bu sözün ortaya çıkış zamanını tahmin etmek imkansızdır.

yi ayıran tebliğler kasdedilmiş değildir, bilakis, Hz. Muhammed'in, ister Kur'andan olsun isterse olmasın, akide ve ibâdete dair bildirmiş olduğu şeylerin hepsi vahiy olarak kabûl edilmiştir. *Hassân* * b. 'Atiyye, (II. asrın ortalarında yaşamış olan *Sufyân*'s-*Sevri*'nin talebesidir) *Ezvâ'i*'nin naklettiğine göre, şu meseleyi ortaya atar: Allah Hz. Muhammed'e Kur'an nâzil olurken, melek Cebrâil onu açıklayacak Sunen'i derhal bildirirdi¹⁴. *Mâlik b. Enes*'e, içinde mutaassıb *Ebû Muhammed b. Hazm*'in de geçtiği¹⁵ bir isnadla, şu tez atfedilir: Hz. Peygamber kendisine tevcih edilen her soruya ilâhî vahye dayanmaksızın cevap vermezdi = فلا يجيب حتى يأتيه الوحي من السماء. İşte hadîsin muhtevasının büyük kısmını bu kabil hükümler teşkil etmektedir, bu durumda, pek çok hallerde, sadece Peygamberin mantığına değil de, bilakis gerçek Allah kelâmının işitildiğine inanılır. Şu halde yazıyla tesbite karşı çıkan kimselerin gösterdiği bu ihtimâmı haklı çıkaracak bütün sebepler mevcut idi. Bütün tereddüdü hallerle ilgili gayr-i mevşûk hususları ilâhî vahiy haline getirme tehlikesinin önlenmesi zarureti vardı.

Sâdece mu'tezile akılcıları¹⁶ ve serbest düşünenler¹⁷ ve hatta şeriatî (6. Sure 149. âyete istinâden) Kur'andan ibâret olarak telakki eden¹⁸ ve hadîs-

* Metinde yanlış olarak "Hasan" şeklinde yazılmıştır. Bir de, müellif, *Hassân*'ı, *Sufyân*'ın (97 161) talebesi olarak göstermektedir ki, bu doğru olmasa gerekir. *Hassân*'ın ölüm tarihi olarak Buhârî et-Târîhu's-Sağîr'inde 120-130 arasında veriyor, *Tehzîbu't-Tehzîb* II, 251. Çeviren.

14 *İbn'Abdi'l-Barr en-Nemeri, Câmi'u Beyâni'l-İlm* 223 = II, 191, 2. Baskı II/234;

15 *İbn Beşkuvâl, Sila Codera* 314, 4. Babında bu meseleler için çok malzeme toplanmıştır, a. y. 221 vd. = II, 188, 2. Baskı II, 230.

16 *İbn Beşkuvâl, Sila Codera* 314, 4.

17 Hadîslerle karşı bu çevrenin şüpheciliği için: *Câhîz, Kitâbu'l-hayevân* Kahire IV, 96, Şer'i hadîslerin değil de, hurâfelerin bulunduğu yer. Mu'teziliye (Zamahşeri'ye) karşı yazılmış uzun bir muâraza şiirinde 8. asırda, onlara hayli yüklenilmektedir.

نبذوا كتاب الله خلف ظهورهم * جعلوا احاديث النبي مضغفه

جهلتم و موسى كما كذبتم * خبر الرسول أتت به المستخلفه

Subki, *Tabakatu's-Şâfi'iyye* Kahire, 1324 V, 172, 4. 17. satırlar.

17 Krş. Muh. Stuđ. II, 136.

18 *Şehristânî, Cureton* bask. 94, 4 = I, 198, Kahire, 1948

و ذهب قوم منهم (البهسية من الخوارج) الى أن ما يحرم سوى ما في [القرآن ل] قوله تعالى

ten çıkarılan dinî ahkâma karşı muhâlif bir cephe alan bazı Hâriciler değil, bilakis büyük islâm cemâatinin müttaki imâmları arasında da, yazıyla tesbit edilmiş, yâni Kur'anın otoritesiyle aynı kılınmış hadîse karşı gerçekten dehşet duyanlar bulunmuştur.

III

Kur'anın yanı sıra bir de yazılmamış bir vahyin bulunuşu fikrinin meydana gelişinde, Hz. Mûsâ'ya Allah tarafından vahyedilmiş yazılı bir Tevrat'tan ayrı olarak, bir de şifâhî Tevrâtın verildiği şeklindeki yahûdî görüşünün tesirinin olup olmadığı meselesini münâkaşa etmiyeceğiz. Bununla beraber, tam bir kat'iyetle tesbit edilemeyen bu faraziyenin doğruluğunu, islâmın ilk gelişme tarihindeki benzer tezahürler isbat edebilir. Buna mukâbil, ilâhî menşeli olarak ortaya çıkan hadîslerin reddinde ve bunların yazıyla tesbitine karşı çıkışta, yahûdiliğin teşriî tekâmülünün inzâr edici bir misal olarak göz önünde bulundurulduğu bir gerçektir. Hatta Hz. Muhammed (Kur'an Âl-i 'İmrân 3/78) için ikaz etmişti ki, onlar "dillerini kitâba dolarlar, siz onları (ilâhî) kitâba âidmiş gibi telakki edesiniz diye. Haddi zâtında o ona âid değildi; Allah'dan gelmediği halde, Allah'dandır derlerdi". Bu şikâyet, müslümanları buna benzer yanlış bir adım atmaktan korumak için, kat'i bir kâideye bağlandı: Zühri şöyle anlatıyor: Hz. Ömer Sunen'i yazmak istedi. Bir ay boyunca bu noktada kalbini aydınlatması için düâ etti (استخار الله). Bir gün şu kat'i karara erişti ve dedi ki: Ben bir kitab yazan kavim hatırlıyorum; onlar bu kitabın üstüne çok düştüler ve Allah'ın kitabını terkettiler (*Ibn Sa'd* III, I, 106, 5). Bu rivâyetin bir şerhi aşağıdaki hikâyede kendini gösterir: 'Abdullâh ibnu'l- 'Alâ' -Ebû Bekr'in bir torunu olan Kâsım'a kendisine hadîsler yazdırmasını rica eder; Kâsım cevâben ona şunları söylemiştir: 'Ömer ibnu'l-Hattâb zamanında yazılı hadîslerin mikdarı çoğaldı. Hz. Ömer bunları kendisine getirmelerini bildirdi; bunların hepsini ele geçirince, yakmalarını emretti ve sonra şöyle dedi: *مِثْنَا كَمِثْنَا أَهْلَ الْكِتَابِ* "Yahudilerin ikiliği gibi bir ikilik mi (arabca kelime ibrance *נִתְּוִי נִתְּוִי* = matinita kelimesine uygun) istiyorsunuz?" (Cümle müsbet olarak şu şekilde de anlaşılabilir: Bu, tas-

(6En'âm/145) (قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ الْخ)

Krş. Hüseyin El-Kerâbisi'nin rivayetine göre, *مقالات الخوارج* içinde, Hâricî fırkalarından Meymüniyye'nin nikah hukuku, aynı eser 96b, 7 = I, 205.

tamam yahûdilerin ikiliği gibi bir ikiliktir). O gün *Kâsım* benî (rivayet edeni), böylece hadîs yazmaktan alıkoymuştu (*Ibn Sa'd* V, 140, 3). 'Abdullah b. 'Amr'dan mervî bir hadîste kıyâmet gününün alâmetleri arsında (ki bunlar umumiyetle kötü şeylerdir) şunlar da zikredilir: "Halk kendi aralarında من أشرراط الساعة أن يقرأ من أشراط الساعة okuyacak ve onu kimse değiştirmeyecek: فيما بينهم بالمشناة¹⁹ ليس أحد يغيرها zaman, şöyle cevap verdi: "Allah'ın kitâbından başka yazdırılmış olan şeyler مَشْنَاءُ مَا اسْتَكْتَبَ مِنْ غَيْرِ كِتَابِ اللَّهِ (Nihâye, ثنى mad. I, 225-6). Yazılı hadîslerde belirtildiği üzere, bu husus, sadece Kur'an dışındaki şeriat kitablariyle ilgilidir; *Ebû 'Ubeyde* tarafından açıkça reddedilen bir izah mevcuttur. Şöyle der: "*Ibn 'Amr* nasıl olur da hadîsi kabul etmez? çünkü kedisi sahâbe arasında en çok hadîs rivayet edenlerdendi"²⁰. Bu sözle ifâde edilen red keyfiyetini o yahûdilerden alınma ibretâmiz rivâyetlerin kabulüne atfeder (الأخذ عن أهل الكتاب)²¹ Fakat şurası herkesce²² kabul edilmiştir ki, مَشْنَاءُ deyince: "Hz. Mûsâ'dan sonra yahûdî Ahbârının, Allah'ın kitabından ayrı olarak, kendi aralarında, tamamen keyfi surette yazdıkları kitab" anlaşılır. ان أحبار بني اسرائيل بعد موسى (عم) وضعوا كتاباً فيما بينهم على ما أرادوا من غير كتاب الله فهو مشناة (Nihâye, zikredilen yer)²³; ve *Kâmûs*'ta ilâve edildiği gibi "Onlar istediklerini o kitabta haram ve helâl kıldılar" (أحلوا فيه وحرّموا ماشاءوا) *Tâcu'l-'Arûs*, 10/61. 26/v.d.

19 *Lisanu'l-Arab* XVIII, 429 = XIV, 119b-120a (Beirut 1955-1956)

أن يقرأ فيهم بالمشناة على رؤوس الناس .

20 *Lisanu'l-Arab* aynı yerler: ولم يرد النهي عن حديث رسول الله وسنته وكيف

ينهي عن ذلك وهو من أكثر الصحابة حديثاً عنه .

21 Krş. *Muh. Stud.* II, 137.

22 *El-Cevheri* istisna teşkil eder; o مَشْنَاءُ 'ı acem دوبيت 'ine benzer şiirler olarak anlar, ki bunların yaygınlaşması kıyâmetin kopacağına işarettir.

23 Yahûdî menşeli sayılan *Ebu 'Ubeyde* (*Muh. Stud.* I, 203) şu açıklamayı nakleder (*Lisanu'l-Arab* zikredilen yer). قال أبو عبيدة : سألت رجلاً من أهل العلم بالكتُّب الأول قد عرفها وقرأها عن المشناة .

Bu $\text{מִשְׁנָה} = \text{מִשְׁנָה} = \text{Matinita} = \text{Mişna}$ ile olan aynılığı, islâm ilim adamları çevresinde unutuluverdi. Nitekim bu hadisler, bu işe elverişli olmayan nâhoş muhtevâları sebebiyle, muteber mecmualara alınmamıştır. Hahamların şeriat kitaplarına verilecek isimler mevzuunda islâm Erudition'u, kısa zamanda yanlış anlayan ve hevesine tâbi olan çevreye de yayıldı onlarıç in אִשְׁמַעְתָּ tesmiyesini kabullendi²⁴.

Bunun yanı sıra hicri IV. yüzyılda, yahûdi kaynağına istinaden (سألت Nedim 'de مِشْنَا şeklini buluyoruz²⁵. Şüphesiz bu, Mûsâ'ya atfedilen *Ahdi Atik* hukûkiyle ilgili kitaplardan birinin ismidir, ki ondan yahûdiler kendi fıkıh ilimlerini, şeriatlarının kâidelerini çıkarmışlardır; bu Keldânî ve İbrânî lisânında büyük kitap demektir. "VI. yüzyılda yahûdi dönmesi *Samau'al b. Yahyâ al-Mağribî*'nin, (558) إفحام اليهود adlı kitabında, Haham edebiyatına dair malûm bilgileri istifadeye arzemesinden bu yana²⁶, İslâm polemik edebiyatı, kaynakta görüldüğü üzere, تلمود ve مِشْنَا 'un manasını yahûdilerin şeriat dışı kanun edebiyatı olarak kabullendi²⁷. Bununla beraber مِشْنَا 'nın mâhiyeti mevzûunda bu yanlış görüş sonraki zamanlarda da bertaraf edilmedi. Âlim *Makrizî* (öl. : 845), مِشْنَا 'dan, her hükümdarın tam bir nüshasını yazdırdığı, Hz. Musâ tarafınan yazılmış bir *Tevrat* şerhi, diye bahseder (Kşl. *Tesniye* 17, 18)²⁸. Bu nüshalar kaybolduktan sonra *Tiberya*'da *Hillel* ve *Sammây* yeni bir مِشْنَا kitabı

24 Keza شِمْعָתָא krş. *ZDMG.* 58. s. 660.

25 فهرست 1, 23, 2; şüphesiz مِشْنَا şekli sahife kenarındaki düzeltmeden çıkarılmıştır; yazmanın asıl metninde kelime bozuktur.

26 Metin Schreiner de, *Monatschrift für die Geschichte des Judentums* XLII (1898), 254.

27 Meselâ *İbn Kayyim El-Cevziyye*'nin biraz sonra, zikredilecek eserinde 126, 12 $\text{فقهاء هم صنعوا لهم (اليهود) كتابين أحدهما يسمي المِشْنَا و مبلغ حجمه نحو ثمانمائة ورقة والثاني يسمي التلمود و مبلغه قريب من نصف حمل بغل .}$

(kelime kelime إفحام اليهود 'dan) metin önce Kobak'ın *Jeschurun*'unda neşredildi (1873), 33, 37.

28 Bak! *ZDMG.* 32. 368.

ortaya çıkarmışlardır, ki bu kitap altı bölümde *فقه التوراة* 'ı ihtiva ediyordu: onu *Dâvûd*'un soyundan (*إِبْرَاهِيمَ بْنَ دَاوُدَ*) Hanaşi tanzim etmişti; *Hillel*'in *Yehûdâ* isimli bir halefi eksik olan eseri tamamladı. O eski *Mûsâ* *مشنا* sınıfın pek çok bölümlerini ve muahhar hâdiseleri ihtiva eder. Sonra *Telmûd* geldi. *Karaer Â'nân* yahûdiler arasında kabul edilmiş kanun kitabının karşısına Hz. *Mûsâ*'nın gerçek *مشنا* 'sının sahih bir kopyasını koydu; bu *Karaer*'in kanun kitabı olmalıydı²⁹. Hadislerde geçen *مشنا* tabiri *مشنا* 'nın muâdili olarak artık kullanılmaz oldu. Önceleri bunun çoğulu olarak *المثاني* (Kur'anın *المثاني* 'sinden ayrı olarak) teşkil edilmişti. *Ibnu Kayyimi'l-Cevziyye*'ye göre³⁰ *Hâkim Neysâbüri*'nin *الصحيحين على المستدرک* isimli hadîs kitabından alınmış aşağıdaki metne dayanıyoruz. Burada yahûdi *Zubeyr b. Bâtâ* şöyle konuşur: “Tevrâta yemin ederim ki, onun (Hz. Peygamberin) tavsifini Hz. *Mûsâ*'ya vahye-dilmiş Tevratta okudum, bizim ortaya koyduğumuz *مثنائي* 'lerde (yani muh-temelen muahhar *Mişnâ* kitaplarında) değil” *قد ، و التوراة ، قرأتُ صفته في* “*كتاب التوراة التي أنزلت على موسى ليس في المثاني التي أحدثنا .*

29 *El-Makrizi, Hutat* II, 475, kş. de Sacy, *Chrestom*, ar. I, 148 ff., II, 167 ff. -Buraya arab edebiyatında geçen en yeni Talmûd haberlerine dair bir kaç şeyi ekleyelim. Yeni Mısırda *Roh-ling*'in kitaplarını ve buna benzer diğer Avrupa neşriyatının tercümesini arabcaya kazandırmak ihtiyacı duyuldu. *Dr. Yusuf Nasrullah* (fransızcadan) terceme küçük bir kitap neşretti: *الكنز*

المرصود في قوائد التلمود (Kahire Maarif Bımevi 1899). Muasır bir Mısırlı hâkim isimli bir eser neşretti (Kahire 1902), bunun muhtevası eski islâmın ve modern Mısır hukukunun haham hukukuyla (Talmûd metin ve şerhine münhasır) mufassal bir mukayesesini ihtiva eder.

30 *النعماني الحلبي* (bas. *هداية الحيارى من اليهود والنصارى* 30 Kahire, 1323) 18, 4. Bu kitapta nakledilen *Kitab-ı Mukaddesten* alınan deliller, *Brockelmann*'dan anlaşıldığı üzere, *Beitrage zur Semit. Sprachwiss.* III, 46ff, XXI-XXIII, muhtemelen müellifin kaynaklarından olan *İbn Kuteybe*'nin bir kitabından gelmektedir. *İbnu'l Cevziyye*'nin *El-Vefâ* adlı kitabının muhtasarı olduğuna işaret edeyim. Bu nakil *İbn Kuteybe*'nin hangi eserinden yapılmıştır sorusu, belki, *İbnu'l-Cevziyye*'nin burayla ilgili şeyler için kaynak olarak zikrettiği *İbn Kuteybe*'nin *Kitabu'l-İslâm*'ıdır diye cevaplandırılabilir.

Şimdi burada şu husûsun tesbiti lazımdır ki, yukarıda zikri geçen sözler yazılı olarak tesbit edilmiş bir hadîs karşısında duyulan endişeyi ifade ederler; bu, Kur'anın yanında Mişnâ'nın bir benzeri gibi oluverme kaygusudur, yâni, bu sözlerin sahiblerine göre من غير كتاب الله Kur'andan başka ilâhî otoriteye sahip bir kânûn kitâbının ortaya çıkivermesi endişesidir. Bu husustaki haberler pek az kabûle şâyan olmalıdır.

IV

Böyle endişeler kısa zamanda ortadan kaldırıldı. Ehl-i Sünnet, hadisin yüksek değeri üzerinde çeşitli şekillerde ittifak etti. Daha önce gösterildiği üzere³¹ Hicri II. ve III. asırlarda, islâm ilâhiyatçıları çevrelerinde Kur'an ile hadisin aynı değerde oluşu zamanla kat'ileştiği gibi, çoğu zaman, icabettiği takdirde bir Kur'an hükmünün bizzat sünnetle kaldırılması imkânı tasdik ve teslim edildi. İki de ilâhî vahiy olmalıydı.

Burada, iki çeşid vahiy hükmü mevzûuna islâm ilâhiyatçıların sık sık kullanmış oldukları yazılı delile işaret ederek önceki açıklamaları tamamlamak arzusundayım. Aynı zamanda bu, islâm müfessirlerinin din kitaplarını nasıl tefsir ettiklerinin tesbitini gerektirmektedir. *Hasan Basrî* mektebinde bu delillerin tedariki için çok gayret edilmiş olduğu görülüyor. Adı geçen mektebin temayüz etmiş *İbr* mensûbu olan Basra'lı ilâhiyatçı *Katâde*'ye (öl. 117 veya 118) 33. Ahzâb suresinin 34. ayetiyle ilgili olarak. Talmûd tefsirine benzer yazıları hatırlatan bir ifade atfedilir³² *وَأَذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ*

Hz. Paygamberin *آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ* : قال من القرآن و السنة zevcelerine evlerinde "Allah'ın ayetlerinden ve hikmetten anlatılanları", yani Kur'an ayetlerini ve sünnet hikmetini hatırlamaları ikaz edilir. Böylece bu âyet, vahyin bu iki çeşidinin aynı değerde oluşunu gösteren ilâhî tasvib mâhiyetinde yazılı bir delildir. Tabiatıyla şurası da gözden kaçırılmamalıdır ki, Kur'anın bu âyetinin husûsi durumu onun büyük bir prensip olarak umumileştirilmesine pek az müsaittir. Bu sebepten dolayı daha o zaman bu yolda müsait destekler aranmıştır. Hz. Muhammed, deniliyor (2. Sure 151; kşl. ayet 129; 3. Sure 164; 4. Sure 54;62. Sure 2): onların arasından

31 *Muh. Stud.* II, 20ff.

32 On beş çeşit isnadla *Katâde*'ye dayandırılan metinler: *İbn 'Abd'l-Barr en-Nemeri Câmî'u Beyâni'l-İlm* I/17 (1/20).

Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir. وَيَعْلَمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ. “O size kitab ve hikmeti öğretiyor”; “Kitab ve hikmeti Allah O’na gönderdi” (4. Sure 113). Allah’ın peygambere vahyettiği kitab ve hikmet ikili tabirinde, sünnete (ki bu hikmettir) ilâhî kitabın yanı sıra aynı ilâhî menşee tanınmaktadır. Ne var ki bu mânânın sâhibleri³³, Kur’andaki Kitâb ve Hikmet terkininin bir ifade hususiyeti olduğunu, sadece Hz. Muhammed’e ihsan edilen vahiy için değil, daha önceki peygamberlerin ve kavimlerin irşadında da (2. Sure 44; 4. Sure 105; -İsâ- 3. Sure 79; 6. Sure 89; 45. Sure 16 son iki yerde الْكِتَابَ) (وَالْحِكْمَةَ وَالنَّبِیُّوَّةَ) kullanıldığını düşünmemişlerdir³⁴.

Dinî nazariyelerin daha derinlemesine gelişmesinin yanı sıra, Sünneti Kur’anla aynı seviyeye çıkaran başka görüşler de ortaya çıktı, fakat onu şifahî vahiy mahsûlü olarak göstermediler. Bütün hükümler bizzat Kur’anda mevcuttu (6,38 تَبَيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ ۙ (مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ) ve açıkça (16, 89 (بَيَانَ خَفِيٍّ) veya gizli bir tarzda (بَيَانَ جَلِيٍّ) veyahut aşikâr (ضَمْنًا) olarak Kur’an metnini beyan edilmişlerdir. Sünnet hükmü zımnî olarak Kur’an metnini muhtevidir; onun husûsi bir tarzda şerhi Hz. Peygambere bırakılmıştır³⁵. (لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ... (16, 44 ile ilgili olarak...³⁶.

Bütün bu kabil iddialar arasında Kitab ve hikmet ikililiğinin sebep olduğu ikili vahiy nazariyesi umûmun tasvibini kazandı. İlahiyatçı istidlâlde, Kur’anın yanında Hadîse en büyük değeri veren ve re’yin seviyesini, her zaman ve her şekilde reddedilmese bile, mümkün olduğu kadar aşağıya düşüren çevrelerde hadîsin ilâhî sultasına Kur’andan bir delil bulmak gayretini kavramak kolaydır. Bu kimseler bilhassa, -Hadîse bazan tamamen alenî olarak gerçekten düşük bir mevki veren³⁷ rey ehline karşı hadîsin değerini yükseltme çalışmasına girişemeydiler: böylece hadîsin ilâhî menşeeini tasvibe kadar gitmiş ve bu inancın doğ-

33 O, Hasan (el-Basri)ye, fakat isnadsız olarak: sadece وعن الحسن şeklinde.

34 2, 251. وَالْحِكْمَةَ Dâvûd’a başka bir terkinde de verilmiştir:

35 وكان تفصيل (تفصيل) بيانه موكولاً إلى النبي .

36 Nevevi, Tehzib, 711, 12 الخَطَّابِيُّ البُسْتِيُّ (hak! ona dair Hizânetu'l-Edeb I, 282).

37 Bak! İbn Tümert’e yazdığım mukaddime 25 vd.

ruluğunu Allah kelâmıyla isbat etmeyi denemişlerdi. *Katâde* bizzat bir rey düşmanıydı, re'ye bulunmaktan 40 sene kendini uzak tuttu³⁸. Kurtubalı *Yûsuf b. 'Abdullâh en-Nemerî* (öl. 463 hicri), benim burada kullandığım bir eserinde, yazılı delillerin ibrâzına hususi bir bâb ayırmıştır ve kendisi bir zâhiridir³⁹; hatta o kelâmî meselelerde Hanbelî istikâmetinde hareket eder; mezhepler tarafından çok münakaşa edilmiş olan cihet (yani ilâhi varlığa mekân tahsis etmek) meselesinde Hanbelî akidesini bir otorite olarak öne sürmüştü ve Mağrib'teki diğer görüşte olan hemşehrileriyle şiddetli bir şekilde cedelleşmiştir⁴⁰. Daha sonraki zamanda *Hanbelî Ebû 'Abdullâh b. Kayyim el-Cevziyye* (öl. 751) kendisine bu meselede ışık tutan *Takiyyu'd-dîn İbn Teymiyye'nin*⁴¹ talebesi ve taraftarıdır, Kitab ve hikmet mevzûundaki paralelliğe dayanarak bilhassa "ikili vahiyler" sözünden bahseder. Kur'anda zikredilmeyen, fakat sâdece hadîsle tevsik edilen kabir azabı mevzuundaki uhrevî tasavvura olan inancın doğmatik zarurî karakterini isbatlamak için, hadîsin dinî değerini kabul etmeye mecbur olur ve taveşifini ikili vahiyle tamamlar: "Bu temel bir kâidedir, bunda mü'minler ittifak etmişlerdir, sadece müslüman olmayanlar bunu inkar ederler. Hz. Peygamber şöyle demiştir: Bana kitab ve onun yanı sıra, onun bir benzeri *مع مثله* verildi". İkili vahiy görüşünde icma-ı ümmet bulunduğunu da

38 *Nevevî, Tehzib*, 510, 11 de diyor ki: وما قلتُ برأى منذ أربعين سنة

39 *Zâhiriten* 171.

40 Krş. Subki, *Tabakatu's-Şâfi'iyye*, V, 205.

و أمّا ما حكاه عن أبي عمر بن عبد البرّ فقد علم الخاص والعام مذهب الرجل و مخالفة الناس له و نكير المالكية عليه أولاً و آخرأ مشهور و مخالفته لإمام الغرب أبي الوليد الباجي معروفة حتى أن فضلاء المغرب يقولون لم يكن أحد بالمغرب يرى هذه المقالة غيره وغير ابن أبي زيد .

41 *Ibn Teymiyye* معارج الوصول إلى معرفة أن أصول الدين و فروعها قد *بيتها الرسول* adh bir risale yazdı (Kahire'de Muayyed Matbaasında 1319 ve Şarkiyat Matb. 1323 de tekrar basıldı, eserde bu meseleler münakaşa edilir. Bu risale *مجموعة الرسائل* الكبرى ya *Ibn Teymiyye* tarafından alınmıştır (Kahire 1324, II. cild) (1,80-217).

ısrarla belirtir.⁴² Bununla beraber islâmın en evvelki tekâmül safhalarında, böyle bir görüşün her yerde kabul edilmekten henüz çok uzakta olduğunu, islâmda yahûdî mesnât'ına (مِثْنَاة) benzeyecek Kur'andan ayrı bir şerîat kaynağının kat'iyetle reddi sadediinde yukarıda zikredilmiş misaller açıkça göstermektedir.

42 *Kiûbu'r-Rûh*, (Haydarabâd 1318) s. 119-120:

إن الله أنزل على رسوله وَحْيَيْنِ وَأَوْجِب على عباده الإيمان بهما والعمل بما
فيهما وهما الكتاب والحكمة.....
هذا أصل متفق عليه بين أهل الإسلام ولا ينكره إلا من ليس منهم.